

Voor dit examen zijn maximaal 47 punten te behalen; het examen bestaat uit 13 vragen. Voor elk vraagnummer is aangegeven hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord meestal geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Macht en techniek

De mensheid heeft altijd over de toekomst nagedacht. Soms ziet die toekomst er in vergelijking tot de bestaande samenleving rooskleurig uit, rechtvaardiger en met een grotere sociale gelijkheid. Maar men droomt ook wel van het ergste, zoals in de science-fictionfilm 'The Matrix'. In 'The Matrix' leven mensen in een door computers geschapen virtuele wereld, niet vrij om er zelfstandig uit te stappen. In de film beïnvloedt de allesoverheersende techniek het menselijk leven, zodat mensen niet vrij lijken te zijn in hun denken, waarnemen, voelen en handelen.

In deze meer sombere toekomstvisies worden ontwikkelingen in onze huidige samenleving uitvergroot en de gevolgen daarvan zijn nadelig te noemen voor de mens. Want vaak ziet men de samenleving in de toekomst als een compleet georganiseerd systeem met een centrale, onzichtbare macht, alsof het één groot apparaat is waarbinnen individuen slechts een vervangbaar onderdeel zijn.

Veel filosofen hebben zich beziggehouden met de vraag naar de verhouding tussen individu en samenleving. Thomas Hobbes is een van de eersten geweest die de samenleving ziet als een kunstmatig en mechanisch geheel. Hij neemt daarbij natuurkundige inzichten van zijn tijd als model.

- 4p **1** Welk verband bestaat er bij Hobbes tussen zijn visie op de mens als levend organisme en zijn opvatting over de samenleving als een kunstmatige schepping?
Verwerk in je antwoord de rol die macht volgens Hobbes bij de mens en de samenleving inneemt.

Als er één gemeenschappelijk kenmerk genoemd kan worden van de hierboven beschreven negatieve toekomstvisies, waarvan The Matrix slechts een voorbeeld is, dan is het wel dat er altijd sprake is van een onderdrukkende macht die het leven van de onderdanen beheerst.

- 4p **2** Hoe verklaart Hobbes vanuit zijn mensopvatting dat de centrale macht in een samenleving mensen onderdrukt?
Verwerk in je antwoord de eigenschappen van de mens die onderdrukking volgens Hobbes noodzakelijk maken.

In veel toekomstvisies uit onze tijd speelt de techniek een belangrijke rol. Volgens Samuel IJsseling is de techniek zoals wij die nu kennen een omvattend systeem dat de mensheid een enorme macht geeft. Hij merkt echter op dat dit ook een keerzijde heeft: „Maar de individuele mens is machtelozer dan ooit, omdat hij in heel zijn doen en laten aangewezen is op anderen. De techniek verspreidt zich over de hele aarde en is overal identiek (...). Er is niets dat aan de techniek ontsnapt: ze heeft betrekking op alles van de samenleving en eist een volledige aanpassing van de mens. Alles kan en moet op een technische wijze worden geregeld, zelfs de geboorte en de dood”. (S. IJsseling: Macht en onmacht)

- 4p **3** Leg aan de hand van Hobbes' opvatting over instrumentele macht uit waarom de techniek zo'n belangrijke rol speelt in de huidige samenleving en iedereen gedwongen wordt mee te gaan in technische ontwikkelingen.
Geef daarbij tevens aan hoe deze instrumentele macht zich volgens Hobbes verhoudt tot de natuurlijke macht.

Macht heeft de neiging zich te handhaven, sterker te worden en zich voort te zetten. Dit kan onder andere door met technische middelen controle over burgers te vergroten. Hobbes heeft duidelijk gesteld dat macht wil toenemen. Dit zou volgens hem ongetwijfeld ook opgaan voor de macht van de overheid in een democratie, hoewel hij het zelf nauwelijks over een democratie heeft. Aan de andere kant stelt IJsseling dat mensen zich met de zich uitbreidende techniek machtelozer voelen dan ooit. Dit geldt volgens hem ook binnen democratische samenlevingen.

De Nederlandse overheid streeft ernaar om de hele bevolking via een computer toegang tot het internet te verschaffen. Eén van de argumenten voor dit streven is om hierdoor het democratisch gehalte van onze samenleving te vergroten.

- 2p **4** Beargumenteer aan de hand van deze door Hobbes geconstateerde neiging van de macht waarom het democratisch gehalte van de samenleving wordt vergroot door ook de burgers gebruik te laten maken van de computer. Verwerk daarbij de rol die de toegang tot informatie hierin speelt.

Niet iedereen is even enthousiast over het functioneren van de democratie. Matthijs van Boxsel schrijft over de politici in een democratie: „De kandidaten handelen uit eigenbelang. Het gaat ze om macht, geld of de bevrediging van hun idealisme. Bovendien trekken ze alle registers van de retorica open; ze spelen in op de angst, frustratie, geldzucht, kortom op de sentimenten van de kiezers. De kiezers zijn niet veel beter. Ze laten zich leiden door hun individuele, verre van democratische, veeleer anarchistische, op eigenbelang gerichte opvattingen. Bovendien laten ze zich door hun emoties meeslepen”. (Matthijs van Boxsel in De encyclopedie van de domheid)

Volgens Van Boxsel worden mensen in hun handelen geleid door op eigenbelang gerichte gevoelens en emoties. Ze lijken daardoor op willoze slachtoffers van hun eigen natuur, ondanks mooie idealen. Het vraagstuk over de rol van emoties in het menselijk leven en de mate waarin we al dan niet vrij zijn te handelen zoals wij zelf willen, is van alle tijden. Zo neemt dit vraagstuk binnen de Stoa, waar Marcus Aurelius een vertegenwoordiger van is, een belangrijke plaats in.

- 3p **5** Leg uit waarom Marcus Aurelius de kandidaten en kiezers, zoals Van Boxsel deze in het citaat beschrijft, geen macht zou willen geven.
Verwerk in je antwoord het verband dat Marcus Aurelius legt tussen de eigen omgang met emoties (zoals angst en jaloezie) en het goed functioneren in een gemeenschap. Vermeld daarbij tevens op welke manier dit verband volgens Marcus Aurelius in een wijs mens gestalte krijgt.

- 4p **6** In welk opzicht past het mensbeeld van Marcus Aurelius niet in toekomstvisies waarin de techniek alles overheerst, en in welk opzicht past het mensbeeld van Hobbes daar wel in?

In een compleet georganiseerde samenleving lijkt weinig ruimte te bestaan voor het individu en zijn denkkraft. De techniek grijpt in op vele gebieden van het alledaagse leven. Emoties worden gemanipuleerd door de media en men moet zo functioneren, dat het systeem blijft draaien. Toch hoort het ook bij de mens om na te denken en kritisch afstand te nemen van de bestaande maatschappij. Zoals er ook in films met een somber toekomstscenario uiteindelijk altijd een held is die zich verzet tegen het systeem.

- 3p **7** Hoe beoordeel jij de mogelijke rol van filosofen binnen de huidige, complexe samenleving?
Geef kort aan wat je onder filosofen verstaat en welke macht volgens jou met deze activiteit gegeven is.

Opgave 2 Macht en de gevangenis

Om het verschijnsel 'macht' en machtspraktijken in de moderne maatschappij te kunnen begrijpen heeft Foucault onderzoek gedaan naar de manier waarop overheden in de vroegmoderne tijd te werk gingen bij het bestrijden van epidemische ziekten als lepra en de pest. Volgens Foucault hebben de overheden voor de bestrijding van lepra en de pest twee aparte technieken ontwikkeld.

- 3p **8** Geef aan welke twee verschillende technieken de overheden volgens Foucault hebben ontwikkeld om respectievelijk de pest en lepra te bestrijden. Laat in je antwoord duidelijk uitkomen wat het belangrijkste verschil is tussen deze twee technieken.

In het Panopticum heeft Bentham een efficiënte vorm gevonden waarmee een grote groep mensen kan worden bewaakt. Deze vorm staat echter geheel in het teken van het doel van de opsluiting: dat er iets gebeurt met de misdadigers zodat ze 'genezen' in de maatschappij kunnen terugkeren als gewone burgers. Het gaat niet zozeer om de bestraffing, maar om de verbetering van de misdadiger die zichzelf moet voltrekken door na te denken over zijn fouten en het aanleren van ordelijk en fatsoenlijk gedrag.

- 4p **9** Geef aan de hand van een beknopte beschrijving van het Panopticum aan hoe volgens Foucault deze disciplinerende werking wordt bereikt. Maak bij de uitleg gebruik van de begrippen 'individualiserende functie' en 'zelfdisciplinerend'.

Canetti beschrijft verschillende verschijningsvormen van macht en legt een verband tussen bijvoorbeeld macht en het stellen van vragen, macht en snelheid en macht en 'het geheim'. Volgens Canetti behoort het 'geheim' zelfs tot de 'binnenste kern van macht'. Ook in het Panopticum speelt 'het geheim' een belangrijke rol.

- 4p **10** Leg aan de hand van het voorbeeld van het 'Panopticum' uit waarom volgens Canetti het 'geheim' de binnenste kern uitmaakt van macht.

Canetti legt ook een relatie tussen macht en geweld.

- 4p **11** Leg deze relatie uit aan de hand van de situatie waarin de gevangenen in het *Panopticum* zich bevinden.

Het principe van het Panopticum – verbetering van gedrag door eenzame opsluiting – bleek echter niet te werken. In plaats van te komen tot gedragsverbetering raakten de gevangenen ten prooi aan een proces van geestelijke aftakeling. De eenzame opsluiting leidde niet zelden tot krankzinnigheid en zelfmoord.

Tot op de dag van vandaag zijn criminologen en psychologen het er niet over eens hoe het gevangenisstelsel moet worden verbeterd. Medewerkers van de universiteit van Stanford (in Palo Alto, Californië) hebben onder leiding van Philip Zimbardo reeds in 1971 een experiment uitgevoerd om er achter te komen waarom het gevangenisstelsel in westerse samenlevingen zo slecht werkt en eerder zorgt voor opstanden dan voor gedragsverbetering. Men wilde te weten komen waar de oorzaak lag: bij de agressie of het sadisme van de bewakers, het asociale en opstandige karakter van de gevangenen, of het gevangenisstelsel zelf, met zijn strenge en onwrikbare machtsstructuur.

Ter simulatie creëerden Zimbardo en zijn medewerkers een namaakgevangenis in de kelder van het psychologiegebouw van de universiteit van Stanford waarin gewone burgers de rol speelden van gevangenen en bewakers. De hypothese was dat wanneer de namaakgevangenis niet de vijandigheid en vervreemding opbracht van een echte gevangenis, dit er op zou wijzen dat de oorzaak van de onprettige sfeer ligt in de persoonskenmerken van de bewakers of gevangenen of beide. Wanneer andersom het gedrag van de gewone burgers ging lijken op dat van echte gevangenen en bewakers, dan zou dit volgens Zimbardo erop wijzen dat het gevangenissysteem zelf de oorzaak is van de agressie en opstandigheid. Alle deelnemers verleenden hun toestemming en waren zich bewust van de ernst van de simulatie: gevangenen werden écht bewaakt, werden streng behandeld en zouden enkele van hun rechten verliezen.

Bij het experiment in de namaakgevangenis ging het er zo onvriendelijk en zelfs gevaarlijk aan toe dat na zes dagen werd besloten te stoppen in plaats van na veertien dagen. Op de tweede dag brak er opstand en geweld uit, gevangenen schreeuwden en vloekten tegen de bewakers en scheurden zich de kleren van het lijf. Bewakers onderdrukten de opstand op gewelddadige manier met behulp van brandblusapparaten en speelden gevangenen tegen elkaar uit. Een bewaker had van tevoren in zijn dagboek opgeschreven dat hij een vredelievend mens was en totaal niet agressief. Op de derde dag bleek dat hij kon genieten van de macht om mensen te manipuleren. Hij gaf de gevangenen vlak voor het bezoek te kennen niet tegen het bezoek te gaan klagen, anders zou het bezoek abrupt beëindigd worden.

Zimbardo dacht hiermee te hebben aangetoond dat de verschrikkingen van het gevangenisleven zelfs optraden bij rechtschapen burgers die de rol speelden van gevangenen en bewakers. Kortom, de zedelijke verwildering van de deelnemers lag niet aan hun afwijkende persoonlijkheden, maar aan de situatie van gevangenschap. Volgens Zimbardo toonde het experiment: 'de macht aan van sociale, institutionele krachten om rechtschapen mensen aan duivelse daden te laten meedoen.'

naar: *H. en M. Eysenck, De naakte ziel, deel I, hoofdstuk 4, Amsterdam/Brussel, 1981;*
naar: www.Zimbardo.com

- 4p **12** Ondersteunt deze conclusie van Zimbardo de opvatting van Foucault over hoe macht werkt? Beargumenteer je antwoord en geef duidelijk aan wat de opvatting van Foucault over macht is.

Critici van het experiment vroegen zich af of het moreel verantwoord is om mensen ten bate van een wetenschappelijk experiment bloot te stellen aan een dergelijk emotioneel ingrijpend gebeuren. Bewakers dwongen de gevangenen de toiletten met blote handen schoon te maken, besproeiden hen met brandblussers en lieten hen oefeningen doen als 'opdrukken', soms zelfs met een bewaker op hun rug. Zimbardo gaf als antwoord dat psychologisch onderzoek moreel gerechtvaardigd is indien de baten – bijvoorbeeld nieuwe kennis – tegen de kosten opwegen.

Zimbardo heeft met de laatste uitspraak een ethisch standpunt ingenomen. Een ethisch standpunt over een moreel vraagstuk kan in de meeste gevallen op een ethische theorie worden teruggevoerd.

- 4p **13** Beredeneer op welke ethische theorie het standpunt van Zimbardo kan worden teruggevoerd. Beargumenteer vervolgens of je het eens bent met het standpunt van Zimbardo. Verwerk in je argumentatie gegevens uit het experiment.

Einde